

Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə yönəlmiş cinayət hüququ həm dövlət, həm də özəl sektorda rüşvətxorluğa qarşı istənilən döyüşdə əhəmiyyətli rol oynayır. Bu bölmədə genezisindən polis və prokurorluğun fəaliyyətinə təsirənədik cinayət hüququnun təkamülü gözdən keçirilir. (Məhkəmə hakimiyyətinin roluna 16-cı bölmədə baxılır).

KORRUPSİYA ƏLEYHİNƏ QANUNLAR

Qanun nə qədər dəqiqliklə hazırlansa da öz-özlüyündə korrupsiyaya nəzarət edə bilməz. [1] Bir çox ölkədə baş verən indiki böhranların səbəbi məhz qanunların praktikada tətbiq olunmamasıdır. Milli məhkəmə sisteminin zəifliyi və hüquq institutlarının möhkəmləndirilməsi sahəsində iradənin olmaması üzündən bu institutlar öz vəzifələrini yerinə yetirə bilmir.

Buna baxmayaraq səmərəli hüquqi çərçivə zəruri başlanğıc nöqtəsini özündə ehtiva edir. Asan başa düşülməsi və tətbiq edilməsi üçün hazırlanan qanunlar sadə olmalıdır.

Korrupsiya ilə mübarizənin fəalları bir sıra qanunların bu məsələyə aidiyyəti olduğunu düşünürlər.

Bunların sırasında aşağıdakıları nəzərdə tutan qanun növləri var:

- ▶ *Mətbuat azadlığı*
 - ▶ *Hökumətin fəaoiyyətindəki sui-istifadələrdən şikayət verənlərin və ifşaçıların (whistleblowers) müdafiəsi*
 - ▶ *Vətəndaş cəmiyyətinin səfərbər edilməsi*
 - ▶ *Demokratik seçkilər*
 - ▶ *Zorlama və oğurluq kimi ciddi əxlaqi cinayətlərə görə mühakimə olunanların vəzifə tutmasının, dövlətdə, yaxud kompaniyada vəzifə tutmaq iddiasının qadağan edilməsi*
 - ▶ *Dövlət qulluqçularına münasibətdə hədiyyə və qonaqpərvərlik təzahürlərini tənzimləyən qaydalar*
 - ▶ *Ombudsman vəzifəsinin yaradılması*
 - ▶ *İnzibati fəaliyyətin qanuniliyinə məhkəmə nəzarəti.*
- Cinayət hüququna aid səkkiz ümumi prinsip mövcuddur və onlara əməl edilməlidir:
- ▶ *İnsan haqları sahəsində beynəlxalq standartlara əməl olunması*
 - ▶ *Həddən artıq repressiv qaydalardan qaçmaq*
 - ▶ *Mütənasib hökmlər haqqında dəqiq prinsiplər*
 - ▶ *Korrupsiyaya aid müxtəlif cinayət qanunlarının konsolidasiyası*
 - ▶ *Cinayət hüququ çərçivəsinin mütəmadi şərh*
- ▶ *İnformasiyaya çıxış (rəsmi sirlər haqqında qanunvericilik də daxil olmaqla)*
 - ▶ *Maraqların toqquşması probleminin həlli*
 - ▶ *Dövlət satınalmaları prosesi*
 - ▶ *Söz azadlığı*

- ▶ *Korrupsiya işləri üzrə xüsusi müddəalar; onlara görə elan edilməmiş var-dövlətin mənbəyi məhkəməni qane edəcək şəkildə dəqiqləşdirilməlidir*
- ▶ *Korrupsiya yolu ilə əldə edilmiş vəsaitlərə həbs qoyulması və onların dövlətə verilməsi*
- ▶ *Rüşvətin ötürülməsi və alınmasının korrupsiya anlayışına aid edilməsi.*

QANUNLARIN HAZIRLANMASI

Cinayət qanunvericiliyi korrupsiyanın qarşısını ala bilər, amma yalnız müəyyən həddə. Əgər qanunlara mütləq qaydada əməl olunmursa, ya onlar mütləq qaydada tətbiq olunmursa, onda qanunu pozanlar azca qorxu hissi keçirəcəklər, qanunlar isə öz mənasını itirəcəklər.

Bəziləri yeni antikorrupsiya qanunlarının qəbul edilməsinə korrupsiyaya qarşı mübarizədə atılan birinci addım kimi baxır (ancaq bir sıra ölkələrdə korrupsiyaya qarşı mübarizə üçün qanunlar mövcuddur və onlar tətbiq olunsaydı, mübarizə aparmaq olar). Nəticə etibarilə rüşvətخورluğa və korrupsiyanın digər formalarına görə cəza tətbiq edən qanunların sayı xeyli artıb. Bununla yanaşı onların tətbiq edilməsinin təminatı və önleyici tədbirlərin görülməsi üçün heç nə edilmir. Yeni qanunun qəbulu heç bir hərəkət etmədən ölçü götürmək kimi görünə bilər, ancaq bu, praktikada, çətin ki, nəyisə dəyişsin.

Korrupsiya əleyhinə qanunvericilik aktları, adətən, kontraktların alınması, ya hökumətdən faydalanmaq məqsədi daşıyan rüşvətخورluğa, tayfabazlığa (nepotizm), maraqların toqquşmasına, favoritizmə qarşı yönəlir. Odur ki, bəzi qanun yaradıcıları xəyalə gələn bütün fəaliyyət

növlərini sadalamağa və onların hamısını qeyri-qanuni elan etməyə cəhd göstərir. Ancaq korrupsiyalaşmış insanlar heç vaxt təxəyyül nöqsanları ilə seçilmir, onlar qadağalardan yan keçməyin yollarını tez tapırlar. Buna görə də, “şəxsi mənfəət üçün dövlət vəzifəsindən sui-istifadə” kimi daha səmərəli və daha ümumi qadağalar hazırlanmalıdır.

Bu cür ümumi müddəalar hər şeyi əhatə edir. Amma onların əsas nöqsan cəhəti odur ki, onlardan sistem daxilindəki rəqiblər tərəfindən də əslində tamamilə günahsız iş olan hərəkətləri sual altına almaq üçün istifadə oluna bilər. Xüsusən də müstəntiqlər və hakimlər siyasi və başqa təzyiqlərə məruz qalanda vəziyyət bu cür olur. Beləliklə, korrupsiya əleyhinə qanun özü-özlüyündə korrupsiya mənbəyinə çevrilə bilər.

Belə ssenarilərdən qaçmaq üçün qanun hazırlayanlar əvvəlcə özlərinə bir neçə sual verməlidirlər:

- ▶ *Qanunun tətbiq edilməsi tapşırıqları institutun bunu etməyə imkanı olacaqmı?*
- ▶ *Polis, prokurorluq, məhkəmə və başqa hüquq-mühafizə orqanlarında dürüst, texniki cəhətdən ixtisaslı peşəkarlar çoxdurmu? (çoxsaylı ölkələrdə keçirilən sorğular göstərir ki, polis və məhkəmə institutları daha çox korrupsiyalaşmış).*
- ▶ *Bu rəsmi şəxs nəzəri cəhətdən icra hakimiyyətindən asılı deyil ki? Bəs praktik cəhətdən necə?*
- ▶ *Bu şəxslər kimin qarşısında və necə hesabat verirlər?*

Ola bilsin ki, ədalətli və peşəkar hüquq-müha-fizə prosesi üçün struktur və zəruri potensial yaratmağa vaxt tələb olunsun. Buna görə də qanun hazırlayanlar, hüququn tətbiq olunması sahəsində fəaliyyət göstərmək tapşırığını icra edən müəssisələrin hər bir zəif cəhətini nəzərə almalıdır.

«AYDIN XƏTT» QAYDASI

Dünya Bankı institutları bu cür zəif ölkələrə qanunvericilik layihələrində “aydın xətt qaydası” (“bright-line rules”) adlanan müddəadan istifadə etməyi məsləhət görür. Bu qaydaları başa düşmək və tətbiq etmək asandır və onun tətbiqini müəyyənləşdirilmək üçün hansısa hökümün çıxarılmasını tələb etmir. Belə qanunlar, hüquq tətbiq edən müəssisələrin müxtəlif cür yozduqları standartları qoruyan qanunlarla ziddiyyət təşkil edir.

“Aydın xətt” qaydası hüquq tətbiq edənlərin istəkləri kimi fəaliyyət göstərmək imkanlarını ortadan qaldırır. Ancaq bu da asan başa gəlmir. Məsələn, əgər tayfabazlıq və favoritizm hökumət işlərinə kadrların cəlb olunması sahəsində ciddi problem yaradırsa, qanunvericilik, dövlət qulluqçularına dostları və qohumlarını işə götürməyi qadağan edə bilər. Əlbəttə, əgər bu insanlar həmin vəzifəni tutmaq üçün kifayət qədər peşəkar deyillərsə. Ancaq bu halda hakim və prokuror qohum şəxsin mütəxəssislik səviyyəsini və hüquq tətbiqi prosesində əhəmiyyətli qərarverici səlahiyyətə malik olmasını müəyyənləşdirməlidir.

“Aydın xətt” qaydasını özündə əks etdirən qanunvericilik, alternativ şəkildə hər hansı qohumun və dostun ixtisas səviyyəsini nəzərə almadan istisnasız hər hansı vəzifəyə təyin olunmasını sadəcə olaraq qadağan edə bilər. Bu halda hüquq tətbiq edənlərin heç bir qərar vermə səlahiyyəti olmayacaq. Əgər rəsmi şəx-

sin hansısa qohumunun adına əmək haqqı cədvəlində təsadüf olunacaqsa, bu zaman normaların pozulduğuna heç bir şübhə qalmayacaq. Ancaq qanun mütəxəssis üçün müstəsna hal nəzərdə tutanda, namizədin peşəkarlığına aid dəlillərdən bəraət məqsədilə və təyinatla bağlı mənzərənin tütqunlaşdırılması üçün istifadə edilə bilər. Heç bir pozuntu istisna edilmədən hamıya aydın olur; vətəndaşlar, kütləvi informasiya vasitələri və nəzarət qrupu antikorrupsiya qanununun məcburi qaydada tətbiq edilməsinə hökumətin ciddi yanaşmasını operativ şəkildə aydınlaşdırma bilərmi?

Ancaq bu qanunlar çox elastikdir və heç bir istisnaya imkan vermir. Onlar özbaşınalıq həddinə qədər sadələşdirilib (ola bilsin ki, həddən artıq sadələşdirilib). Bəzi hallarda tayfabazlığa qarşı yönəlmiş qanunla da hökumət, mövcud iş üçün kifayət qədər yararlı bir mütəxəssisi itirə bilər.

İş ondadır ki, zəif hakimlər daha ümumi prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərəndə, bir qayda kimi standartların işlənməsi və tətbiq edilməsinə pis hazır olurlar.

Dünya Bankı tövsiyyə etdi ki, hüquq tətbiq edən institutları zəif olan ölkələr öz antikorrupsiya qanunlarına aşağıdakı “aydın xətt” qaydalarını daxil etmək barədə fikirləşsinlər:

- ▶ *Hökumət məmuru qohumu olmayan heç kəsdən dəyəri kiçik olmayan hansısa hədiyyəni, qiymətli əşyanı, ödənişi qəbul edə bilməz.*
- ▶ *Heç bir qulluqçu birbaşa və dolayısı ilə (başqa sözlə, ailə, yaxud başqa agent vəsaitilə) qərar verməyə aidiyyəti olduğu korporasiya, yaxud başqa bir təşkilatın səhm paketinə sahib ola bilməz.*

- ▶ *Bütün qulluqçular hər il gəlirləri əmək haqqını bir neçə dəfə ötüb keçən səhmləri barədə (hansı ki, sahibləri birbaşa və dolayısı ilə özləridir) ictimaiyyətə məlumat verməlidir.*
- ▶ *Heç bir dövlət qulluqçusu öz qohumunu işə götürə bilməz (qohumluq əlaqəsinin uzaqlıq-yaxınlıq dərəcəsi kimi spesifik xüsusiyyət, eyni zamanda qohumluq əlaqəsinin kəsilib-kəsilməməsi nəzərə alınmaqla).*
- ▶ *Bütün qulluqçular işə götürdükleri adamlarla qohumluq əlaqəsinin dərəcəsi, kontakt və konsessiya verdikləri firma və təşkilatlarda qohumlarının çalışması barədə məlumat verməlidir. (Nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox ölkələrdə istedadlı işçilərin və lider firmaların «pul»u [Kanada, ABŞ, və Avstraliyada fermer kooperasiyası, inhisar növlərindən biri] böyük deyil. Bu qayda korrupsiya haqqında qanunun qəbul edilməsini ictimai rəyin öhdəsinə buraxır).*

ƏVVƏLCƏDƏN ÇIXARILAN QƏRAR PROBLEMDƏN QAÇMAĞA KÖMƏK EDƏ BİLƏRMI

Antikorrupsiya qanununda geniş qərarverici səlahiyyət yaradan ümumi qayda mövcud olanda, hər hansı bir məsələ ilə bağlı hökm çıxaranın rəhbərlikdən və uyğun hüquq-mühafizə müəssisəsindən məsləhət almaq imkanına malik olmasına heç kimdə şübhə yaranmayacaq. Əgər məlum fakta istinad etməklə hüquq-mühafizə orqanları təklif olunan əməlin pozuntu olmadığı qənaətinə gəlsə, qulluqçu istənilən sonrakı təqibdən azad olacaq. Bu prosesin hökumət fəaliyyətini fəvqəladə şəkildə ləngitməməsi üçün müəssisə təmsilçilərin-

dən tələb etmək olar ki, xahiş üzrə müəyyən-lənmiş müddətə qərar çıxarsın. Onlar bunu etmədikləri təqdirdə, qanunla mövcud tədbirin qanuni olmasını müəyyənləşdirmək mümkündür.

«Avansla» qərar çıxarma proseduru rəqiblər arasındakı münasibəti də əməkdaşlıq münasibətinə çevirə bilər. Məsələn, necə ki, dövlət qulluqçusunun etik nəzarət üzrə vəzifəli şəxs-lə əməkdaşlıq etdiyi kimi və bu, qanuna uyğun gəlir. Bunun başa çatmasından bir qədər sonra, əvvəlcədən çıxarılmış qərar şəklində xeyir-dua verilməyən həmin şübhəli fakt aşkarlanarsa, bu əlamət onu deyir ki, gerçək-dən qanuna əməl etməkdən yayınma niyyəti olub.

Rüşvət, nepotizm (tayfabazlıq) və digər kor-rupsiya əməllərini qanundan kənar elan edən normativlər həmişə korrupsiya halını aşkar etməyə kömək edən qanunları tamamlamalıdır.

MƏNŞƏYİ İZAH EDİLMƏYƏN VAR-DÖVLƏT

Dövlət məmurlarının öz şəxsi zənginliklərinin qayğısına qalması sirr deyil. Deyilənlərə sübut üçün çox dərinə getməyə ehtiyac yoxdur, gömrük məmurunun öz məşinini harada dayandırmasına diqqət yetirmək kifayət edir. Ancaq hüquq-mühafizə orqanları şahidsiz rüşvətin alınıb-verilməsi ilə bağlı cinayətkarın mühakiməsinə təminat yaradan qənaətbəxş sübutları necə əldə edə bilər?

İngiltərə və Uelsin hüquq komissiyası bəyan etdi ki, ciddi iqtisadi cinayətkarlıqla bağlı başqa işlərə nisbətən korrupsiya işində günahı olanları mühakimə etmək "çətin deyil". Ancaq belə vəziyyət aşağıdakı sualları ortaya çıxarır: resurs kəmiyyət baxımından azlıq təşkil edən-

də hüquq-mühafizə orqanlarının çox iş görmək imkanı olmur. Bu isə o deməkdir ki, inzibati korrupsiyanın böyük hissəsi, ola bilsin ki, hamısı faktiki cəzasız qala bilər.

Honkonqda (korrupsiya əleyhinə qanunvericilik ciddi maraq və bütün dünyada rəqabət yaratdı) irəliyə yol tapıldı. [2] Qanəedici faktların təqdim olunmadığı təqdirdə dövlət məmurları üçün əmək haqqını ötüb keçən zənginlik cinayət əməli sayıldı. Belə yanaşma təkcə, təkrar inzibati korrupsiya hallarının nisbətən asan təhqiqatı demək deyil, eyni zamanda korrupsiyaya cəhdlərin azalmasını göstərən əhəmiyyətli amildir.

Dövlət qulluqçularının, xüsusən də yüksək vəzifəli şəxslərin davranış örnəkləri qismində belə hüquqpozma göstəriciləri get-gedə daha yüksək səviyyədə etiraf edilir. Maraqlı odur ki, belə hüquqpozmalarda ittiham olunan dövlət qulluqçularının haqqlarının və əsas azadlıqlarının pozulması halları baş verirmi? Burada diqqət yetirməli iki aspekt var: birincisi, rəsmi maaşı ötüb keçmiş zənginlikdə ifadəsini tapan hüquq pozuntusu məhkəmə araşdırması üçün sadəcə bir bəhanə deyilmi; ikincisi, qanuna uyğun olaraq günahkar elan edilməyə qədər günahsızlıq prezumpsiyası haqqı olan şəxsin “qənaətbəxş izahat” vermək məcburiyyətilə uyğun gəlirmi?

Qanunazidd varlanma konsepsiyası qəbul olunub, Korrupsiyaya Qarşı İnter-Amerika Konvensiyasına daxil edildi. Bu sənəd hüquq pozan hökumət məmurunun aktivlərinin “nəzərəçarpan artımını” hüquq pozuntusu adlandırır. Təbii ki, bu məmur öz qanuni vəzifəsi və əmək haqqı ilə müqayisədə bu artımın böyüməsini əsaslı şəkildə izah edə bilmirsə. [3]

Beynəlxalq paktı da olduğu kimi eynən Honkonqun Haqqlar Qanununun 11-ci maddəsi də

“cinayətdə ittiham olunan hər kəsin, qanuna uyğun olaraq günahsızlığı təsdiq edilənə qədər özünü günahsız bilməsini” nəzərdə tutur. [4] 1991-ci ildə Haqqlar Qanunu Honkonqda qüvvəyə mindikdən az sonra, fəvqəladə zənginlikdə ittiham edilən yüksək rütbəli dövlət məmurları, onların günahsızlıq prezumpsiyasına qəsd edilməsi arqumenti ilə irəli sürülən ittihamların mübahisəsinə başladılar.

Honkonq və Birləşmiş Krallığın ən yüksək instansiyalı apellyasiya məhkəmələri bu müddəaları rədd etdi. Onlar etiraf etdilər ki, bu cür hüquqpozmalarına münasibətdə ittiham olunana qarşı yönəlmiş əsaslandırılmış şübhələrdən kənar əhəmiyyətli məqamların sübut olunmasına görə başlıca cavabdehlik ittihamnamənin üzərinə düşür. Mühakimə ittiham olunanın var-dövlətinin rəsmi əmək haqqı ilə yığılmadığını müəyyənləşdirdikdən sonra ittiham olunan qanəedici izahat təqdim edə bilər. Qanəedici izahat əmək haqqını ötüb keçmiş zənginliyə əsaslandırılmış bəraət verən izahatdır. Bu, ittiham olunanın sırf təfəkkür sferasında yerləşən bir məsələdir.

Hüququn aliliyinin fundamental prinsiplərindən (ittihamnamə ittiham olunana qarşı işin hər bir elementinin sübuta yetirilməsi zəhmətini çəkməlidir) bu cür uzaqlaşmanın insan haqqlarının müdafiəsi ilə bir araya gətirilməsi üçün ittiham olunan qanəedici izahatlar təqdim etmək tələbi qızğın müdafiəyə möhtacdır.

Belə “qızğın bəraət” nədən ibarətdir? Birləşmiş Krallıqdakı Gizli Şura (Honkonqdakı apellyasiya haqqında danışıq) faktı belə müəyyən etdi: “ Adamları ələ alma istənilən mülkü cəmiyyətin dayaqlarını təhlükə altına qoyan cinayət praktikasıdır.” Şura onu da qeyd etdi ki, dövlət qulluqçusunun rüşvət alması və rüşvət tələb etməsini sübuta yetirmək üçün “sübutlar-

la bağlı çətinliklər olur". Ancaq Gizli Şuranın qeydlərinə görə: "Honkonqda korrupsiya şərinə ləğv etmək üçün təxirəsalınmaz sosial tələblər" də mövcuddur. Bu baxışı Honkonqun Apellyasiya məhkəməsi də təkrar etdi: "Korrupsiyanın dağıdıcı və məkrli xarakterə malik olmasına heç kəs şübhə etməməlidir." Başqa bir halda Gizli Şura bəyan etdi ki, öz ifadəsini izah olunmayan zənginlikdə tapan hüquq pozuntusunun müzakirəsi "ittiham üçün konkret dövlət məmurunun rüşvət almasını müəyyən etməyin çətin, hətta qeyri-mümkün olmasına baxmayaraq, həmin məmurun maddi əmlak dəyərinin aldığı əmək haqqına uyğun gəlmədiyi hallara yönəldi. Elə ilk görünüşdən həmin məmurun korrupsioner olması təəssüratı da yarana bilər". [5]

Bir sözlə, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ və günahsızlıq prezumpsiyası hüququ (nə qədər ki, sənin günahın sübut olunmayıb) tələb edir ki, sübutların ağırlığı ittihamnamənin üzərinə düşsün. Ancaq bu ağırlıq dəliliyə, yaxud iş qabiliyyətinin məhdudlaşdırılmasına istinad etməklə özünü müdafiyyə can atan mühakimə olunana ötürülə bilər. Hüquqda günahsız sayılmaq haqqını sübut edən müddə ittiham olunana qarşı prezumpsiyanın faktiki, yaxud hüquqi qaydasını qadağan etmir. Amma ittiham olunan tərəfin hüquqlarının müdafiəsinin vacibliyi baxımından belə prezumpsiyalar məntiqli şəkildə məhdudlaşdırılmalıdır. Onlar eyni zamanda ciddi məsuliyyət pozuntularını (offences of strict liability), yəni ittiham olunan tərəfdən cinayətkar istəyin qeydə alınmadığı hüquq pozuntusunu qadağan etmir. Ancaq onlar, həqiqətən korrupsiyaya uğrayanların təqib olunmasına münasibətdə şahidlik və prosedur üçün bəzi tələblər qoyur. [6]

KORRUPSIYANIN GİZLƏDİLMƏSİ ÜÇÜN ÜÇÜNCÜ TƏRƏFDƏN İSTİFADƏ OLUNMASI

Korrupsiyalaşmış dövlət məmurları korrupsiyadan gələn gəlirləri dostlarına və qohumlarına ötürməklə gizlədə, eyni zamanda bu vasitələr üzərində nəzarəti saxlaya bilərlər. Bu cür ssenarilərə cavab olaraq milli qanunvericilik hərdən nəzərdə tutur ki, üçüncü tərəfin nəzarətində saxlanmış sayılan aktivlər, ittiham olunanın adından, yaxud ittiham olunandan hədiyyə qismində əldə edilənlər ittiham olunanların nəzarətində qalmış sayılacaq. Belə prezumpsiya hər şeydən əvvəl adamların ələ alınması, yaxud izah edilməyən fəvqəladə zənginlik hallarında, bunun əksinə şahidliyin olmadığı zaman işləyir. Təqdim edilən bu sübutların ağırlığı ittiham olunanın üzərinə düşür.

Belə "əks məcburiyyət" (reverse onus) günahsızlıq prezumpsiyasına qəsd deyil ki? Yəne də Honkonq Apellyasiya Məhkəməsi bu məsələyə ağıllı yanaşma yolu seçdi. Bu seçim təqdim olunan bütün maraqların tarazlığını yaratdı:

Maliyyə mənbələrinin, yaxud mülkiyyətin ittiham edilənin nəzarətində olması barədə ittihamnamənin prezumpsiyaya qoyulmasından öncə, o, əlbəttə, bütün şübhələrdən kənar bunu doğuran faktı sübut etməlidir. Prezumpsiya məhdudlaşdırılmış konstruksiya almalıdır ki, bu faktlar pul resurslarının, yaxud mülkiyyətin ittiham olunanın adından, yaxud da ondan hədiyyə qismində əldə edilənlərin qorunmasını... güman etməyə əsas yaratsın. Bu növ məhdudlaşdırılmış şərh ilə prezumpsiya, başı çıxmayanların bu pozuntular üzərində çox asanlıqla gülümsəmələrinə xəfif bir cavab kimi qəbul edilərək ittiham olunanın fundamental haqqlarına uyğun gəlir. [7]

RÜŞVƏT ADLANDIRILAN «ÜSTÜNLÜK»

Antikorrupsiya qanunvericiliyində belə bir prezumpsiyaya da tez-tez rast gədmək olar. Rüşvət əməlinə ittiham edilən şəxsin “üstünlük” (advantage), nemət adlandırma biləcəyimiz hər hansı bir əşyanı (o, pul və maliyyə denominasiyası şəklində təzahür etməyə də bilər) verməsi, ya alması aydınlaşdıqda, başqası sübut edilmədiyi halda bu üstünlük məhz mükafat sayılacaq. Ancaq belə prinsiplər az-az tətbiq olunur.

Korrupsiya ilə mübarizə mütəxəssisi Bertrand de Slevill bu cür qaydalara qarşı çıxmağın insan haqlarının müdafiəsi sahəsində uğurlara gətirəcəyini düşünən hüquqşünaslardandır. Hər şeydən öncə belə prezumpsiya, korrupsiyanın ittihamnamənin sübuta yetirməli olduğu hüquqpozuntusu olmasından qaynaqlanır. Bundan başqa, korrupsiyada ittiham olunan şəxs tərəfindən hədiyyənin verilməsi o demək deyil ki, hədiyyə avtomatik olaraq korrupsiya ilə assosiasiya olunmalıdır.

ƏMLAKIN TƏLƏB EDİLMƏSİ ÜÇÜN MÜLKİ HÜQUQDAN İSTİFADƏ

Cinayət məhkəmələrinə müraciət etmədən hüquqazidd fəaliyyət nəticəsində əldə edilmiş əmlakın qaytarılması yollarından biri mülki hüquqdan istifadəni nəzərdə tutur. Çünki mülki prosedurlar məntiqə uyğun şübhələr çərçivəsindən kənara çıxan dəlillərin verilməsini deyil, yalnız imkanların tarazlığını tələb edir. Bunun hesabına işi sübut etmək daha asan olur. (*Bu variant 14-cü bölmədə şərh edilib*).

ÖZƏL SEKTORDA KORRUPSİYANIN QABAĞININ ALINMASI

Hökumət korrupsiyanın olmadığı özəl sektoru həvəsləndirməyə daha çox can atır. Hökumətin məqsədi odur ki, səmərəli və ədalətli rəqabəti xarakterizə edən kommersiya mühitinin yaranması üçün müəssisələrə yardım göstərsin. Özəl sektora tətbiq olunan korrupsiya haqqında məntiqli qanunlar da işverənləri, öz şəxsi mənfəəti üçün səlahiyyətlərindən sui-istifadə edən acgöz məmurlardan qoruyur. Özəl sektora tətbiq olunan yaxşı qanun aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- ▶ *birbaşa öz rəisinin (qaydaya uyğun olaraq sahibkar) biznesi, yaxud işi ilə məşğul olan agent (sırası işçi), rəisinin icazəsi olmadan heç bir mənfəət götürmə və yaxud bu təmənnada ola bilməz.*
- ▶ *hər hansı bir mənfəət təklif edən şəxs də hüquq pozuntusuna yol verir.[8]*

HÜQUQUN TƏTBİQ OLUNMASI

Hüquqi çərçivənin yaradılmasından sonra əsas vəzifə bu məhdudiyyətlərin işləməsinə nail olmaqdır. Ancaq burada da korrupsiya öz rolunu oynaya bilər. Müstəntiqlərin, prokurorların, hakimlərin və məhkəmə heyətinin işi eyni dərəcədə risklə bağlıdır.

POLİSLƏR VƏ İSTİNTAQ METODLARI

POLİSDƏ KORRUPSİYA

İndi bu sətirlər yazılan zaman Moskva polisi müəssisələrin müdafiəsini təmin edən (öz danışıqlarında bu işi “örtük” adlandırırlar) korrup-

siyalaşmış polis dəstəsinin istintaqı ilə məşğuldur. Uzun müddət ərzində mağaza direktorları şantaj edilmiş, pul ödəmədikləri təqdirdə ailə üzvlərinin dəstə tərəfindən döyüləcəkləri barədə hədə-qorxuya məruz qalmışlar. Həmin vaxt Polşada istefaya gedən polis rəisi hökumətin kiçik rütbəli məmurunu gözlənilən polis əməliyyatı barədə xəbərdar etmişdi. O, is növbəsində informasiyanı mənsub olduğu siyasi partiyanın üzvünə, yeni polis tərəfindən yoxlanılacaq həmin şübhəli şəxsə ötürmüşdü.

İnterpolun yaxın zamanlarda keçirilən konfransında, Kanadanın Kral atlı polisində rəhbərlik etmiş polis komissarı Giuliano Zaccardelli də bu cür həyəcanlı açıqlamalar verdi. Narkotiklərlə mübarizə şöbəsinin inspektoru hədiyyə qismində peşə tanış olan bir hüquqşünasdan xokkey oyununa bilet aldı. Sonra sübut olundu ki, hədiyyə verən cinayətkar qrupun üzvü imiş. Bu biletin, son nəticədə isə pulun müqabilində həmin hüquqşünas hansısa xidmət tələb etdi. Yerli narkotik maddələr işi ilə məşğul olanların qarşıda duran axtarışlar barədə xəbərdar edilməsi də bu tələblərin sırasında idi. Bu işlərdə iştirakı get-gedə intensivləşən inspektor axırda dözməyib, Kanada Kral atlı polisində Ottavadakı qərargahında özünü öldürdü. Bu facie Kanadanın hüquq-mühafizə orqanlarında korrupsiyanın geniş miqyasda təhqiq olunmasına stimül yaratdı. [9]

Komissar Zaccardelli belə bir fikir söylədi ki, səmərəli fəaliyyət üçün polis qüvvələri dörd əsas qaydanı əldə rəhbər tutmalıdır:

- ▶ **İşə qəbul:** *Ancaq faydalı insanların işə götürülməsi zərurəti şərt deyil, daha vacibi uyğun gəlməyənlərin ələnməsidir. Namiyənin dəyəri təşkilatın dəyərini əks etdir-*
- məlidir. Onlar özlərinə, öz şəxsi maraqlarına deyil, cəmiyyətə xidmətə sədaqətli olmalıdır.*
- ▶ **Təlim:** *Etik davranışa, qismən isə qərarların qəbul edilməsinə əsaslanan sərt təlim proqramı polis sistemində yeni işə götürülənlər üçün yaxşı bünövrə ola bilər. Bu missiya göründüyündən çətindir. Polislərin ənənəvi təlimi yarım-hərbi xarakter daşıyır. Kadetlərə nəyi, necə və nə zaman edəcəkləri deyilir. Problem ənənəvi yarım-hərbi hazırlığın komandanlığın dayağı ilə balanslaşdırılmasında və yeni işə götürülənlərə öz hərəkətləri üçün cavabdehlik və məsuliyyət hissi aşılamaq zərurətindədir. Təlim dövrü hər bir işçiyə zəruri dəyərlərin aşılacağı optimal müddəti əhatə edir. Yeni işə götürülənlərin təliminə əlavə olaraq polis sistemində 20 ildən artıq çalışanlar da həvəsləndirilməlidir ki, onlara cəmiyyətə sadıq xidmət edənlər kimi baxılsın, bu adamların etik bünövrələri, dürüstlüyü, cəsurluğu və qətiyyəti öyrənilsin.*
- ▶ **Nəzarət:** *Dürüst və sağlam gənc vətəndaş polis sıralarına qəbul edilə və ən yaxşı zabit kimi tərbiyə oluna bilər. Ancaq həyat və ölüm barədə sərt qərarların qəbul edildiyi ön cərgədə nəzarət qeyri-adekvatdırsa, bu zaman çəkilməmiş bütün zəhmət uğursuzluqla nəticələnenə. Öz işçilərindən birini yaxşı tanımaq, onun şəxsiyyətində korrupsiyaya qarşı zəifliyi və belə prosesdə iştirakı göstərən incə dəyişmələri müşahidə etmək tək rəis üçün çətin məsələdir. Bununla bağlı polis idarələrinin bir neçə məsələyə diqqət yetirməsi məqsədəuyğundur. İdarəedənin vaxtına hansı qiymətin verildiyinə ciddi nəzər salmağa zərurət varmı? Rəis kağızları üst-üstə yığmaqla məşğuldur, yoxsa həqi-*

qədən tərbiyəçi rolunda çıxış edir və öz heyətinə göz qoyur? Rəis öz işçilərindən birinin korrupsiyaya meyli, yaxud bu məsələdə fərqli davranışı ilə bağlı daxil olan siqnallar haqqında məlumatlıdır mı? Ən vacibi isə odur ki, nəzarətçi şəxsi nümunəsi ilə insanları arxasınca apara bilirmi? Yaxud işdə və “ön cərgədə” korrupsiya təşkilatın yuxarı eşelonu üçün xarakterik olan praktikanın sadəcə təzahürüdü mü?

- ▶ **Aşkarlama:** *Sonuncu sahə aşkar etmək və yaymaqdır. Bu, təşkilatda potensial korrupsiyanın üstünün açılmasına və müvafiq qaydada tədbir görülməsinə imkanın yaradılması deməkdir. Məsələn, Kanadanın Kral atlı polisinin zabitləri ailə vəziyyətindəki dəyişmələrlə bağlı kadrlar şöbəsinə məlumat verməlidir. Bu ona görə edilir ki, heyət hansısa zabitin ailə vəziyyəti, onun ayrılıq, yaxud boşanma ilə bağlı iztirab çəkdiyini bilsin. Çünki belə hal zabitin korrupsiyaya müqavimətini zəiflədə bilər. Vəzifə ondan ibarətdir ki, bu məlumatdan həmin zabitə dəstəkləmək üçün istifadə olunsun. Bu zaman zabit öz zəif cəhətini başa düşə və korrupsiyaya müqavimət göstərə bilər. İlkin mərhələdə və proses ərzində münasib olmayan davranışı aşkarlayan siyasət və prosedurlardan istifadə etmək tələb olunur. Münasib olmayan davranışlar barədə məlumatların yayılması və belə növ istənilən yayılmanın idarə olunması üçün təşkilatın səmərəli metodlara malik olmasını idarədən qiymətləndirməlidir. Polis mədəniyyəti konfidensiallığı, informasiyanın idarə olunmasını və məxfiliyini özündə əks etdirir. Ancaq bu pozitiv keyfiyyətlər də hesabat vermədə əngəllər yarada və onlardan problemlərin ört-basdır edilməsi üçün istifadə oluna bilər.*

Korrupsiya üçün zəruri maneələr qismində polisin fəaliyyətində şəffaflığın müəyyən şərtləri mövcud olmalıdır. Belə şərtlər özündə aşağıdakıları cəmləşdirməlidir:

- ▶ *Dəxili İşlər Nazirliyində müfəssəl büdcə xərcləri də daxil olmaqla qanunvericilik nəzarəti*
- ▶ *Hökumət müəssisələri tərəfindən anti-korrupsiya nəzarəti və institusional təftiş*
- ▶ *Ölkənin polis qüvvələri üçün cavabdeh olan nazirlik, yaxud departament çərçivəsində xüsusi təftiş*
- ▶ *Korrupsiyaya qarşı polisin gördüyü tədbirlərin qiymətləndirilməsi monitorinqində dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığı*
- ▶ *Anti-korrupsiya proqramlarının və onun nəticələrinin köməyi ilə polisin fəaliyyəti barədə cəmiyyətin informasiya təminatının əhatə dairəsinin genişləndirilməsi*
- ▶ *Korrupsiyalaşmış polislər və təhlükəsizlik qüvvələri daxilindəki korrupsiyalaşmış şəbəkə barədə baş prokurorun idarəsi ilə informasiya mübadiləsi*
- ▶ *Polis məmurlarının, xüsusən də yüksək rütbəli məmurların və onların yaxın qohumlarının gəlirləri və əmlakı barədə müfəssəl informasiya.*

İTERPOLUN TƏŞƏBBÜSÜ

İTERPOL (Beynəlxalq Cinayət Polisi Təşkilatı – İnterpol, rəsmi abbreviatura BCPT-İnterpol) polis xidmətində dürüstlük uğrunda bütün dünyada fəal mübarizə aparır. O təkcə korrupsiyaya qarşı ekspertlər qrupunun xidmətindən

istifadə etmir, eyni zamanda dünyadakı polis qüvvələrinin korrupsiyaya qarşı mübarizə aparması üçün standartlar toplusu hazırlayıb. [10]

Polis xidmətində korrupsiya ilə mübarizə üzrə İNTERPOL-un qlobal standartlarının məqsədi odur ki, üzv dövlətlərin polis qüvvələri adamları ələ almağa qarşı dayanmaq bacarığının yüksək səviyyəsi ilə seçilsin. Hər bir üzv dövlət polisin korrupsiya ilə bağlılığına ciddi cinayət kimi baxmaq öhdəliyi götürür. Digər standartlar polis vəzifəsinin dürüst və səmərəli yerinə yetirilməsinə münasibətdə yüksək davranış standartlarının yaradılmasını və dəstəklənməsini, səmərəli nəzarət mexanizminin müdafiə olunmasını və polis funksiyasının yerinə yetirilməsi zamanı davranışın yüksək səviyyəsinin təmin edilməsini özündə cəmləşdirir.

İNTERPOL indi ehtiyacı olan üzv dövlətlərin polis qüvvələri üçün praktik kömək yolları işləyib hazırlayır.

İSTİNTAQ METODLARI: DÜRÜSTLÜYÜN YOXLANMASI

Əgər korrupsiya aktı açılmırsa, onda məmurun korrupsiya ilə məşğul olduğu necə müəyyən olacaq? Ən vacibi isə həmin polis məmurunun daha çox ziyan vura biləcək bir vəzifəyə təyin olunmaması təminatının yaradılmasıdır. Məmur münasibətdə korrupsiya faktına əminliyin araşdırılması zamanı necə etmək lazımdır ki, bu mənəviyyətə neqativ təsir göstərməsin və şikayətçilər də, günahsız tərəflər də müdafiə olunsunlar? Belə əminliklər barədə danışmaq asandır. Əgər onlar faktlara dayanmırsa, ziyan vura bilər.

Bu cür əminlik ifadə edənlər keçmişdə cinayət hüquqpozmalarında iştirak edəndə, xüsusən

də onların şikayətləri polisə qarşı yönəldə, perspektiv çətinliklər yarana və iddiaçıya inam şübhə altına alın bilər. Bu səbəbdən etibarlı sübutlar necə təqdim olunmalıdır (ya dürüstlük, ya da ki, polisin korrupsiyaya meyli)? Bu, polis məmurunun vətəndaş kimi konstitusion haqqlarının uzlaşdırılması və şikayətə dəxli olmayan iddiaçının, şəxsin kənar təzyiqlərə məruz qalmaması yolu ilə əldə oluna bilərmi? Dünyanın müxtəlif yerlərində polis məmurunun korrupsiyalaşması ilə bağlı qalmaqlar tez-tez baş verir. Dayanmaq bilməyən korrupsiya aşkarlandı və onun nəticələrinin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər görüldü, korrupsiyalaşmış polislər təqibə məruz qaldılar və vəzifədən kənarlaşdırıldılar. Ancaq bir neçə il ötdü və bu qalmaqların yeni silsiləsi başladı.

İndi aydın olur ki, bunların baş vermə səbəbi islahat strategiyasının düzgün müəyyənləşdirilməməsi ilə bağlı imiş. Bu islahatlar o inam üzərində qurulurdu ki, “çürük almadan” can qurtarmaq (yeni korrupsiyalaşmış polis məmurdan) problemin həlli üçün kifayətdir. İndi isə aydın olur ki, korrupsiya aşkar olan sahənin “təmizlənməsi” yetərli deyil. Korrupsiyanın təkrarlanmasına imkan verməyən sistemin yaradılması əsasdır. Məhz vacib sahədə davamlı fəaliyyətin, dürüstlüyü yoxlamanın monitoringi nəticəsində məqsədə çatmaq olar.

Dürüstlüyün yoxlanması indi korrupsiyalaşmış polis qüvvələrinin “təmizlənməsi” və onların “təmiz formada” qalması üçün faydalı vasitədir. Məqsəd məmurun dürüstlüyünün yoxlanmasıdır, ələ alınmayan məmuru tələ qurmaq yolu ilə korrupsiyalaşdırmaq deyil.

Ölkələrin çoxunun cinayət kodeksində agent-provokator qaydası var. Onlar icazə verilənlərə məhkəmə məhdudlaşdırıcısı qismində

çıxış edirlər. Bu qayda müxtəlif yurisdiksiyalarda müxtəlif cür olur. Ancaq onlar yadda saxlanılmalıdır.

Əlbəttə, mövcud şirniklənmənin ifrat həddə çatmaması da təmin edilməlidir.

Dürüslüyün yoxlanması çox diqqətlə işlənməli və həyata keçirilməlidir. Məsələn, o da vacibdir ki, məmurun qarşısına çıxan şirnikləndirmə böyük olmasın və dürüst insan belə şirniklənmənin əsirinə çevrilməsin.

NYU-YORK ŞƏHƏRİNDƏ DÜRÜSTLÜYÜN YOXLANMASI

1994-cü ildən Nyu-York şəhərinin polis idarəsində dürüslüyü yoxlamağın intensiv proqramı həyata keçirilir.

Polis idarəsinin “daxili işlər” bürosu, Nyu-York polis idarəsinin dürüslüyünü yoxlamaq üçün küçə narkotik satıcılarından dərmanların, yaxud nəqd pulun oğurlanması kimi saxta ssenarilər hazırlayır. Belə testlərə elektron audio-vidio avadanlıqların və ərazidə yerləşdirilən “şahidlərin” köməyi ilə nəzarət olunur.

Nyu-Yorkun polis idarəsi daha real ssenarilər hazırlamağa cəhd göstərir. Bu ssenarilər geniş kəşfiyyat məlumatlarının yığılması və onun təhlili əsasında hazırlanır. Bütün məmurlar dərk edir ki, belə ssenarilər mövcuddur və onların şəxsi davranışları zaman-zaman bu cür yoxlamalara məruz qala bilər. Amma onlara belə yoxlamaların tezliyi barədə məlumat verilmir. (Bu belə bir təəssürat yaradır ki, yoxlama gerçəkdə olduğundan daha tez-tez aparılır).

Dürüslüyün yoxlanması məqsədli və təsadüfi şəkildə aparılır. Başqa sözlə, bəzi testlər korrupsiyada şübhəli bilinən məmurların yoxlanması məqsədilə həyata keçirilir və adətən, bu

ictimaiyyətin bir və ya bir neçə nümayəndəsinə, cinayətkar elementlərə, hətta başqa məmurlara istinadən aparılır.

Buna əlavə olaraq bəzi yoxlamalar məmurlara qarşı yönəldilib. Bunlar məlumat bazası əsasında təxmini seçilmiş korrupsiya əməli və oğurluq işlərlə məşğul olanlardır. Bütün yoxlamalar diqqətlə planlaşdırılır ki, “tələ”dən qaçmaq mümkün olsun və heç bir məmur korrupsiya əməlini həyata keçirməyə şirniklənməsin.

Hər il 40 min polis məmuruna münasibətdə 1500 belə yoxlamalar həyata keçirilir. Belə yoxlamalar əsasında əldə olunan məlumatlar Nyu-York şəhərindəki polis idarəsinin məmurları arasında korrupsiyanın miqyası haqqında etibarlı empirik şahidliyi təmin edir. Əldə olunan nəticələr faydalı və ibrət götürməli nəticələrdir.

Məqsədyönlü yoxlamalarda uğursuzluq (yəni subyektin korrupsiya əməli həyata keçirməsi) faizi nəzərəcarpacaq dərəcədədir. Polislərin təxminən 20%-i bu cür sınaqlardan keçə bilmir və polis sıralarından kənarlaşdırılır. Bu təsəvvür olunduğu kimi ictimaiyyətdən gələn şikayətlərin dəqiq və etibarlı təhlilinə, polis korpusunda korrupsiyanın təsdiq olunmasına və dürüslüyün yoxlanmasından səmərəli istifadəyə əminlik yaradır.

Sistemin tətbiqi nəticəsində polis məmurlarının ələ alınması hallarının nəzərəcarpacaq dərəcədə artdığı müşahidə olundu.

İndinin özündə də heç bir polis məmuru ona edilmiş təklifin dürüstlük yoxlamasından keçdiyini bilmir. Polis məmuru təhlükəsizliyi, risk etməməyi və insident barədə məlumat verməyi üstün tutur.

Məqsədyönlü şəkildə imtahan verməyənlərin çox olmasına baxmayaraq, yoxlamaya məruz qalmış polis məmurlarının ancaq 1%-i imtahan vermir. Bu polis işçilərinin əksəriyyətinin korrupsiyalanmadığı barədə Nyu-York polis idarəsinin çoxdankı baxışını təsdiq edir.

Polis məmurları arasında korrupsiyanın miqyası barədə qiymətli empirik şahidliyin təqdimatına əlavə olaraq dürüslüyün yoxlanması nəzarətin zəif və üstün cəhətlərinə, yerlərdə polis məmurlarının yoxlanılmasına münasibətdə faydalı dərs oldu. Belə dərslərdən hazırlığın yaxşılaşdırılması və daha effektiv siyasətin yürüdülməsi üçün istifadə olunur ki, dürüst və səmərəli polis xidməti təmin edilsin.

Heç şübhəsiz, dürüslüyün yoxlanması korrupsiyanın qarşısını alan ən yaxşı vasitədir.

Nyu-Yorkun polis idarəsi onun şahidi oldu ki, dürüslüyün yoxlanması proqramının fəaliyyətə başladığı müddətdə ayrı-ayrı ictimaiyyət nümayəndələri, yaxud başqa məmurlar tərəfindən adamların ələ alınması cəhdləri və başqa korrupsiya halları ilə bağlı polislərin verdiyi məlumatların sayı həddən artıq çox idi. Bu məlumatların sayının artması Nyu-York polis idarəsi məmurlarının işlərinin monitorinqə məruz qalmasından doğan qayğı ilə bağlı idi. Onlar fikirləşirdilər ki, hətta korrupsiya ilə bağlı insidentin xəbər verilməməsi də perspektivdə intizam tədbirlərinin görülməsinə gətirib çıxara bilər.

Böyük London polisi də oxşar dürüslüyün yoxlanması proqramının həyata keçirilməsinə başladı. Proqram korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə xüsusi daxili bölmə tərəfindən həyata keçirilir. Məlumatlar onu göstərir ki, London polisi də Nyu-York polisi kimi müəyyən "hörmət" götürür.

Polisdən şikayət üzrə müstəqil şura tandemdə fəaliyyət göstərməlidir. Polise imkan verilməlidir ki, özündən şikayəti təhqiq etsin. Seçilən prosedurun həssas və münasib olduğuna ictimaiyyəti əmin etmək üçün şurada vətəndaş cəmiyyətinin özü təmsil olunmalıdır.

İSTINTAQ METODLARI: DÜRÜSTLÜYÜN YOXLANMASINDAN DAHA GENİŞ İSTİFADƏ

Konsepsiya polis fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırılmamalıdır. Bir sıra ölkələrin hakim ofislərində özünə yer tapan hüquqazidd hərəkətlərə nəzarət etmək üçün və cinayət istintaqının adi proseslərində gizli televiziya kameralarından istifadə olunur. Bu telekameralar hakimlər və hüquq peşəsinin nümayəndələri arasında baş verən korrupsiya razılaşmalarını əks etdirir. Dövlət sektorunun ictimaiyyət nümayəndələri ilə həyata keçirdikləri razılaşmalarda, xüsusən də gömrükdə və başqa sahələrdə bu metoddan istifadənin potensial imkanları var.

Dövlət satınalmaları ilə bağlı beynəlxalq kontraktlarda da belə yanaşmanın nəticələrini müşahidə etmək maraqlı olardı. Bu ssenariyə görə hökumət kontraktlarını almaq üçün ticarətdə iştirak edən beynəlxalq şirkətlər biləcəklər ki, onlar dürüslük yoxlamasından keçməlidirlər. Onlar biləcəklər ki, istənilən rüşvətin (hətta onlardan rüşvət qoparmaq barədə məlumat verməkdən imtina etdikləri hallarda da) verildiyi təqdirdə, həmin an korrupsiyalanmış kompaniya kimi qara siyahıya düşəcəklər. Böyük sayda xırda rüşvət alan kiçik heyətin aşkarlanması və işdən uzaqlaşdırılması üçün dürüslüyün yoxlanmasından istifadə sadə bir iş olacaq. Bununla yanaşı, kiçik vəzifəli şəxslər korrupsiya probleminin mahiyyətini təşkil etmir. Azsaylı, ancaq yüksək dərəcədə mənfəətli razılaşmalarda iştirak edən yüksək vəzifəli

şəxslərə qarşı mübarizə üçün metodologiyasının adaptasiyası daha çətin olacaq. Dünyanın böyük bir hissəsinin istifadə etdiyi bu metod hələ təkmilləşmə tələb edir. Ancaq ilkin mərhələdə də dürüslüyün yoxlanması proqramının tətbiqi xırda korrupsiyaya qarşı mübarizədə səmərəli olacaq və onun səviyyəsini aşağı salacaq.

Dürüslüyün yoxlanması diqqətlə hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Vacibdir ki, rəsmi şəxsin qarşısına çıxan şirnikləndirici məsələ böyük olmasın və dürüst insanı korlamasın. Bu aksiyanın məqsədi dürüst insanı yoxlamaqdır, dürüst məmuru yoldan çıxarmaqla korrupsiyalaşmış məmura çevirmək deyil. Bundan əlavə ölkələrin əksəriyyətinin cinayət kodeksində agent-provokator qaydası var. Onlar icazə verilənlərə münasibətdə məhkəmə məhdudlaşdırıcısı qismində çıxış edir və bu qaydalar konkret yurisdiksiyalardan asılı olaraq dəyişir. Ancaq onları yadda saxlamaq lazımdır. O da vacibdir ki, şirniklənmənin dərəcəsi ifrat olmasın.

Belə şərhdən sonra Nyu-York təcrübəsinin, uyğun və düzgün qaydada aparılan dürüstlük yoxlamanının çoxsaylı ictimai müəssisələrdə sistemli korrupsiya ilə mübarizə kompaniyasının "işə düşməsi" üçün səmərəli silah olmasına şübhə qalmır.

İSTINTAQ METODLARI: GİZLİ İSTINTAQLAR

Cizli istintaqlar, adətən, dürüslüyün yoxlanması ilə bağlı olur və burada təsadüf elementləri yoxdur. Belə istintaqların məqsədi nəyin yaxşı və kimin dürüst olmasını müəyyənləşdirmək deyil, düzgün olmayanı təsbit etməkdir.

Azaldılması zəruri olan bir sıra risklər mövcuddur və ölkələr belə istintaqların aparılması

üçün dəqiq prinsiplərə malik olmalıdır. Risklər özündə aşağıdakıları cəmləşdirə bilər:

- ▶ *pərdə arxasında fəaliyyət göstərən əməkdaşın vurduğu ziyan*
- ▶ *müəssisələrə və şəxslərə vurulan ziyan, eyni zamanda hökumətə vurulan ziyana görə cavabdehlik riski*
- ▶ *şəxsi həyata müdaxilə*
- ▶ *"tələ" (başqa sözlə, əksi çətin mümkün olan hüquqpozmaları yaratmaq, məsələn, böyük miqdarda rüşfət təklif etmək)*
- ▶ *əməliyyatın aparılması məqsəd olan işdə fəal iştirak edən gizli əməkdaş, yaxud əməkdaşlıq edən şəxs.*

Adətən, məqsədəuyğun sayılır ki, kimsə, böyük ehtimalla prokuror (bu şəraitdə beləsi varsa) istintaqa nəzarətin həyata keçirilməsində iştirak etsin. Bu imkan verəcək ki, alınan ifadələr işə aid olsun və məhkəmə araşdırmaları üçün müvafiq sayılsın, nəhayət, keyfiyyətə mühakiməni təmin etsin.

VƏTƏNDAŞ CƏMIYYƏTİ KÖMƏK EDƏ BİLƏR

Vətəndaş cəmiyyəti qrupları bir çox ölkələrdə xalq və onun müdafiəçiləri arasında yaranmış uçurumların azaldılmasında polis qüvvələri üçün faydalı ola bilər. Belə bir qrup, Çex Respublikasının Transparency International təşkilatı (TİÇ) 25 ölkənin polis sistemində korrupsiya əleyhinə strategiyasının xülasəsini keçirdi. Bu məlumatlar TİÇ-in "Crossing the Thin Blue Line" (Nazik mavi xətti keçərkən) adlanan nəşrində yerləşdirilib.

Hazırda TİÇ Çex polisi üçün antikorrupsiya strategiyası hazırlayır. O, bu işi Daxili İşlər Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi, polisin rəyasət heyəti, çex polisi, Baş Prokuror Bürosu, məhkəmələr, Prezidentin dəftərxanası, Ombudsman, insan haqları üzrə hökumət komissarı kimi ictimai həyatın bütün sektorlarının nümayəndələri, eyni zamanda Çex Helsinki Komitəsi, "Ehtiyacı olan insanlar" və mülki hüquq müşahidəçiləri kimi qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq qurmaqla görür.

Bir tədbir daha effektiv təsir bağışlayır. Bu, polislər və polis məktəblərində təhsil alanlar üçün etika və dürüstlük sahəsində davamlı hazırlıq işlərinin aparılmasıdır. TİÇ, polis məktəblərinin müəllimləri üçün pilot kurslarının vasitəsilə Çex polisində bu elementlərin həyata keçirilməsi istiqamətində addımlar atdı.[11]

PROKURORLAR

Hüququn aliliyi tələb edir ki, dövlət tərəfindən məhkəmə təhqiqatları prosesi ağıllı və ədalətli aparılsın.

İttiham prosesinin başlanğıcı, yaxud ittiham proseduruna başlamaqdan imtina gərəksiz motivlər, qismən də siyasi mülahizələr əsasında olmamalıdır, hər şeydən öncə ictimai maraqlara, ədalətliyə tələbat motivlərinə əsaslanmalıdır. Şübhəsiz, məhkəmə təhqiqatı üçün qərarverici səlahiyyət hüququn mürəkəb sahələrindən biridir. Bu məsələ hüququn aliliyinin həlledici məqamını özündə əks etdirir.

Aydındır ki, şübhəli şəxsin mümkün siyasi üstünlükləri, yaxud çatışmazlıqları, irqi, mənşəyi, dini işə qətiyyənlə aidiyyəti olmayan amillərdir. Ancaq qərarların qəbul edilməsi prosesinə tə-

sir göstərən başqa əhəmiyyətli sahələrə müstəqil mühakiməyə istinad etmək vasitəsilə icazə verilə bilər.

Qərarların qəbul edilməsi prosesini şəffaf və ədalətli həyata keçirmək üçün dövlət prokuroru heç bir siyasi partiyadan və maraqlı qrupdan göstəriş almamalıdır. Məsələn, dövlət prokurorluğu barədə Serbiya qanunu nəzərdə tutur ki, prokurorluq muxtar agentlikdir və istənilən dövlət idarəsindən, kütləvi informasiya vasitələrindən, yaxud açıq bəyanatlardan istifadə etmək kimi təsirin başqa formaları, prokurorluğa istənilən təzyiqlə qadağandır.

Dövlət prokurorluğu yüksək məhkəmə instansiyası ilə bərabərləşdirilə bilər və belə hesabat vermə keyfiyyətində əsasnamə vasitəsilə əsaslandırılmış şəkildə vəzifədən kənarlaşdırma təmin edilər.

Hüquqşünas peşəsi və geniş auditoriya üçün anlaşılıqlı olan dəqiq prinsiplər, ittihamın irəli sürülməsi haqqında qərar qəbul ediləndə hansı hüquqpozmanın nəzərə alınmasını, hansının istisna olunmasını müəyyənləşdirməlidir.

Prokurorların roluna aid Beynəlxalq Rəhbərlik Prinsipləri sənədi, cinayətkarlığın aradan qaldırılması və hüquq pozanlarla rəftar barədə 1990-cı ildə Kubada (Havana) keçirilən BMT-nin 8-ci Konqresində hazırlanıb. [12]

BMT-nin 7-ci konqresi seçimə aid rəhbər prinsipləri, peşə hazırlığını, prokuror statusunu, onların vəzifə və davranışlarını, cinayət məhkəmələri sisteminin rəvan fəaliyyətinə töhvə verən inkişaf vasitələrini və onların polislə əməkdaşlığını, cinayət prosedurlarında onların qərarverici səlahiyyətlərinin əhatə dairəsini, eyni zamanda BMT-nin gələcək konqresləri

üçün məruzə təqdim etmək imkanlarını işləyib hazırlamağa çağırırdı.

BMT-nin Havanada qəbul etdiyi rəhbər prinsiplərə aşağıdakılar daxildir:

10. *Prokuror vəzifəsi məhkəmə funksiyalarından ciddi şəkildə ayrılmalıdır.*

11. *Qanunun icazə verdiyi, yerli praktikaya uyğun gələn yerdə ittihamnaməni hazırlamaq, cinayətin istintaqında bu istintaqın qanuniliyinə nəzarət, cəmiyyətin maraqlarına uyğun şəkildə məhkəmə qərarlarının və başqa funksiyaların həyata keçirilməsinə nəzarət də daxil olmaqla prokurorlar cinayət prosedurlarında fəal rol oynamalıdır.*

12. *Prokurorlar öz funksiyalarını qanuna uyğun, ardıcıl və ədalətli şəkildə həyata keçirir, eyni zamanda insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşır və insan haqqlarını müdafiə edir, beləliklə, məhkəmə prosesinin düzgünlüyünün təminatına və cinayət məhkəməsi sisteminin rəvan fəaliyyətinə yardım göstərir.*

13. *Öz funksiyalarını yerinə yetirən zaman prokurorlar aşağıdakılara əməl etməlidir:*

(a) *Öz funksiyalarını qərəzsiz şəkildə həyata keçirməli, istənilən cür siyasi, sosial, dini, irqi, mədəni, seksual, və b. ayrı-seçkilikdən kənarında dayanmalıdır.*

(b) *Cəmiyyətin maraqlarını qorumalı, obyektiv davranmalı, şübhəli şəxsin vəziyyətini lazımi qaydada nəzərə almalı, şübhəli şəxsin maraqlarının əleyhinə və yaxud da kiminsə xeyrinə yönəlməsindən asılı olmayaraq işə aidiyyəti olan bütün amillərə diqqət yetirməlidir.*

(c) *Əgər vəzifənin yerinə yetirilməsi, yaxud ədalət məhkəməsinin ehtiyacları başqasını tələb etmərsə, məsələnin konfidensiallığını mövcud görünüşdə saxlamaq.*

(ç) *Haqsızlığa düçar olanın qayğılarına və şikayətlərinə baxmaq (onların şəxsi maraqlarına toxunulan məsələlərdə), onları hakimiyyətdən sui-istifadə və cinayət qurbanları üçün ədalətliyin əsas prinsipləri Deklarasiyasına uyğun hüquqlar barədə məlumatlandırmaq.*

14. *Prokurorlar məhkəmə təhqiqatına təşəbbüs göstərmir və onu davam etdirmir. İttihamın əsassız olaraq irəli sürüldüyünü göstərən qərəzli istintaq zamanı isə prosedurları möhkəmləndirmək üçün bütün imkanlarını səfərbər edir.*

15. *Prokurorlar dövlət vəzifəli şəxslərin törədikləri cinayətlərin, xüsusən də korrupsiyanın, hakimiyyətdən sui-istifadənin, insan haqqlarının kobud şəkildə pozulmasının və beynəlxalq hüquqda qəbul edilən başqa cinayətlərin məhkəmə təhqiqatlarına lazımi diqqət ayırılmalıdır. Bu təhqiqatlar qanun üzrə səlahiyyətin olduğu zaman və yerli praktikaya uyğun şəkildə aparılmalıdır.*

16. *Prokurorlar şübhəli şəxsə qarşı informasiya alan və məlumat əsasında, ya da ki, məntiqlə bu informasiyanın qeyri-qanuni yollarla əldə edildiyini bilən zaman, yəni şübhəli şəxsin hüquqları pozulanda, əl-əlxüsus da söhbət alçaldıcı və qəddar işgəncələrdən, yaxud insan haqqlarının pozulduğu başqa cəzalardan gedəndə, onlar bu informasiyaların kimlərə qarşı istifadə olunmasından imtina etməlidir. Ancaq belə metodlardan istifadə edənlər is-*

tisnadır, yaxud məhkəmə münasib qaydada məlumatlandırılmalıdır ki, işgəncələrdən istifadə yoluyla informasiya əldə edənlər ədalət məhkəməsi qarşısında dayansınlar.

17. Prokurorlara qərarverici funksiya verilən ölkələrdə qanun, yaxud dərc olunmuş normalar, qaydalar məhkəmə təhqiqatları prosesində qərarların qəbul edilməsinə uyğun yanaşmanı və ədalətin möhkəmləndirilməsi üçün rəhbərlik prinsiplərini nəzərdə tutur. Buraya təsisatlar, yaxud məhkəmə təqiblərindən imtina da daxildir. [13]

Təəssüf ki, korrupsiyaya qarşı qanunların tətbiq olunmasında aparıcı rol oynayan prokurorlar zəncirin zəif həlqəsi də olur. Prokurorların rüşvət götürdükləri, siyasi təzyiqə məruz qaldıqları, hədə-qorxu obyektinə çevrildikləri barədə nümunələr var. İrəli sürülən ittihamlar effektiv olanda onlar vəzifələrindən kənarlaşdırılırlar.

Qərarverici səlahiyyətin saxlanması məhkəmə təhqiqatları üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Prokuror sübutları ciddi araşdırandan sonra, ittiham üçün onların kifayət etməsi barədə qərarə gəlməlidir. Əgər bu sübutlar yetərlidirsə, ittihamın irəli sürülməməsi üçün ictimai maraqların diqqəti də nəzərə alınmalıdır. Axırncı təsadüfə nümunə qismində onu göstərmək olar ki, hüquqpozmaları faktik olaraq trivial xarakter daşıyan zaman yüksək dərəcədə bahalı məhkəmə prosedurları özünü doğrultmur; və əksinə, ittiham edilən sağlamlıq baxımından o qədər zəif ola bilər ki, onun məhkəmə təhqiqatına cəlb edilməsi iştirakçılara əzab verir və ictimai dəyərlər üçün təhqir olar.

Bütün dünyada standartların səviyyəsini qəti şəkildə qaldırmaq üçün 1995-ci ildə Prokuror-

ların Beynəlxalq Assosiasiyası yaradıldı. O, 1996-cı ildə Budapeşt yığıncağında rəsmi fəaliyyətə başladı.

Assosiasiyasının əsas məqsədlərindən biri "...hüquqpozmalarına görə gərəkli və müstəqil məhkəmə araşdırmaları aparmaq üçün beynəlxalq miqyasda qəbul edilən bu prinsipləri inkişaf etdirmək və möhkəmləndirməkdir". 1999-cu ildə o, Prokurorların Beynəlxalq Assosiasiyasının Peşə Standartlarını və Prokurorların Ən Vacib Vəzifələri və Haqqları Barədə Bəyanatı qəbul etdi. Bu Bəyanat prokurorlar və prokurorluq əməkdaşları üçün beynəlxalq davranış meyarlarına xidmət göstərməlidir. Bu, prokurorluq əməkdaşının öz standartlarını hazırlamaq üçün istifadə etdiyi işçi sənəddir.

Redaktə olunmuş variantda deyilir: [14]

1. Peşə davranışı

Prokurorlar həmişə öz peşəsinin şərəf və ləyaqətini qorumalı, qanuna, qaydalara, peşə etikasına uyğun olaraq özlərini peşəkar aparmalıdır. Onlar həmişə yüksək dürüstlük standartları, çalışqanlıq nümayiş etdirməli, ardıcıl, müstəqil və qərəzsiz olmağa cəhd göstərməlidir. Onlar hər zaman ədalətli məhkəmə araşdırmalarında ittiham olunanın haqqlarının müdafiəsində dayanmalı, qanuna uyğun şəkildə ittiham olunan üçün əlverişli sübutların ictimailəşdirilməsini, yaxud ədalətli məhkəmə araşdırmasının aparılmasını təmin etməlidir. Prokurorlar həmişə ictimai maraqlara xidmət etməli və bu maraqların müdafiəsində dayanmalıdır. Eyni zamanda insan haqq və ləyaqətinin universal konsepsiyasını qorumalı, dəstəkləməli və ona hörmətlə yanaşmalıdır.

2. Müstəqillik

Konkret yurisdiksiyanın icazə verdiyi zaman qərarverici prokuror səlahiyyətindən istifadə müstəqil şəkildə, heç bir siyasi müdaxilə olmadan həyata keçirilməlidir. Əgər başqa qeyri-prokuror hakimiyyəti prokurora konkret və ümumi təlimat vermək hüququna malikdirsə, belə təlimatlar:

- ▶ Şəffafliq
- ▶ qanuni hakimiyyətə uyğunluq
- ▶ prokuror müstəqilliyinin aktuallığını təmin edən rəhbər prinsiplərə əməl olunmasıdır.

Prosedurun müəyyənləşdirilməsinə, yaxud qanuni prosedurun dayandırılmasına yönəlmiş qeyri-prokuror hakimiyyətinin istənilən hüququ bu qaydada həyata keçirilməlidir.

3. Qərəzsizlik

Prokuror öz vəzifəsini qorxmadan, eyni zamanda kimsəyə xidmət göstərmədən, yaxud ziyan vurmadan qərəzsiz şəkildə həyata keçirməlidir. Onlar toxunulmaz fərdi, ya sektant maraqları ilə, ictimaiyyət və kütləvi informasiya vasitələri tərəfdən təzyiqlərə tab gətirməli, ancaq ictimai maraqlardan çıxış etməlidir. Onlar obyektiv hərəkət etməli və cəhd göstərməlidirlər ki, bütün zəruri və əsaslandırılmış təhqiqatlar başa çatdırılsın, nəticələr ictimailəşdirilsin, şübhəli şəxsin günahkar, yaxud günahsız olması bilinsin. Onlar daim həqiqətə can atmalı və məhkəmələrin həqiqəti tapmasına yardım göstərməli, eyni zamanda haqsızlığın qurbanı olanlara və ittiham edilənlərə ədalətin və qanunun tələb etdiyi şəkildə bəraət qazandırmalıdır.

4. Cinayət təhqiqatlarında rol

Prokurorlar:

- ▶ öz funksiyalarını ədalətli, ardıcıl, çevik, obyektiv, qərəzsiz və peşəkarcasına yerinə yetirməlidir
- ▶ təhqiqatı sübutlar yaxşı əsaslandırılmış olanda açmalıdır, belə sübutlar olmadıqda təhqiqatı davam etdirməməlidir
- ▶ bütün prosedur boyu işin ədalətli şəkildə (sübutlarda göstərilənlərdən kənara çıx-mamaq şərti) qabağa getməsinə təmin etməlidir
- ▶ müttəhimlərin məhkəmə instansiyaları və başqa uyğun müəssisələrlə əməkdaşlıq haqqına qarant olmalıdır
- ▶ qanuna və ədalətli məhkəmə təhqiqatlarının tələblərinə uyğun şəkildə məhkəməyə qədərki faydalı informasiyaları ictimailəşdirməlidir
- ▶ insan haqqlarının kobud şəkildə pozulmasını göstərən qeyri-qanuni metodlarla (xüsusən də işgəncələr və qəddar davranış metodları) şübhəli şəxsə əldə olunmuş sübutların istifadəsindən imtina etməlidir.

5. Əməkdaşlıq

Məhkəmə təqiblərinin ədalətliliyini və səmərəliliyini təmin etmək üçün prokurorlar polislə, məhkəmə ilə, hüquq peşəsinin təmsilçiləri ilə, ictimai müdafiəçilərlə və başqa hökumət təsisatları ilə (milli və ya beynəlxalq, fərqi yoxdur) əməkdaşlıq etməli və prokurorluq əməkdaşlarına, öz həmkarlarına, qanuna uy-

ğun olaraq başqa yurisdiksiyalara qarşılıqlı əməkdaşlıq ruhunda yardım göstərməlidir.

6. Səlahiyyətlərdən istifadə

Peşə vəzifələrini müstəqil və bu standartlara uyğun şəkildə yerinə yetirmək üçün prokurorlar hökumətin əsassız hərəkətlərindən müdafiə olunmalıdırlar. Bütövlükdə onların aşağıdakılara haqqları çatmalıdır:

- ▶ Peşə funksiyalarını qorxutmadan, maneə yaratmadan, təqib etmədən, lazımsız müdaxilələrə yol vermədən yerinə yetirilməsi, yaxud özünü doğrultmayan vətəndaş, cinayət və məsuliyyətin başqa növlərinə cavab verilməməsi
- ▶ prokuror funksiyalarının lazımi qaydada yerinə yetirilməsi zamanı, onların və ailələrinin hakimiyyət tərəfindən fiziki müdafiəsinin təmin olunması
- ▶ münasib iş şəraitinin yaradılması, ağır məqamlarla ölçülən mükafatlandırma, onların əmək haqlarının özbaşına azaldılmaması
- ▶ ağıllı və tənzimlənən vəzifə tutma müddəti, məşğulluq şərtlərini nəzərə almaqla yaşla bağlı təqaüdə çıxma, yaxud bəzi hallarda təqaüdə çıxmanı seçmək
- ▶ obyektiv amillərə, xüsusən də peşə sahəsində təkmilləşməyə, qabiliyyətə, bütövlüyə, nəticə və təcrübəyə əsaslanmaqla, eyni zamanda qərəzsiz və ədalətli prosedura uyğun şəkildə iş təyin olunma və vəzifədə yüksəlmə
- ▶ münasib peşə standartları çərçivəsindən kənar olduğu təsdiqlənən hərəkətlər barədəki şikayətlərə uyğun olaraq intizamlı ad-

dımlar atmaq tələb edilən yerdə hüquq normalarına və qanuna əsaslanan ədalətli və çevik dinləmələr

- ▶ intizam dinləmələrinin gedişində obyektiv qiymətləndirmə və qərar
- ▶ onlar, peşə hazırlıqlığının gəlişməsi və statuslarının müdafiəsi sahəsində maraqlarının təmin olunması üçün peşə assosiasiyaları və başqa təşkilatlar yarada və oraya daxil ola bilərlər
- ▶ qanunsuz, yaxud da peşə və etik standartlarla ziddiyyət təşkil edən əmrlərin yerinə yetirilməsindən kənar olmaq.

Sloveniyada prokurorların təyinatına və işdə yüksəlməsinə təsir göstərən siyasi amillərin ortadan qaldırılmasına cəhd edildi. Dövlət Prokuroru Haqqında Qanuna əlavə və düzəlişlər edən qanun qəbul olundu (OG № 110/02). Bu qanuna görə, prokurorların vəzifəyə təyinatı və işdə yüksəlməsi dövlət prokurorluğu şurasından gələn təkliflər əsasında həyata keçirilir. Şuranın yeddi üzvü var və onların hamısı dövlət prokurorlarıdır. Baş prokuror və onun müavinləri həmişə şura üzvlərindən olur. Baş prokurorluq dairəsindən bir üzv ədliyyə nazirliyi, yüksək vəzifə tutmayan dörd şura üzvü dövlət prokurorları tərəfindən təyin olunur.

Hansısa prokurorun vəzifəyə təyinatı və işdə irəliyə çəkilməsi barədə şuranın təklifi ədliyyə nazirinə təqdim olunur. İşdə irəliyə çəkilmə barədə təklifi nazir təsdiq etməlidir. Yeni prokuror təyin olunduğu hallarda nazirin təklifi qəbul etməmək səlahiyyəti var. Ancaq şura həmin təklifdə ısrarlı olanda və üzvlərin üçdə ikisi müsbət rəy verəndə onu təsdiq etməyə borcudur. Sonra nazir son qərar üçün təklifi hökumətə təqdim etməlidir. Yeni sistem kadr

təyinatında və xidməti işdə qabağa getməkdə mümkün siyasi təzyiqləri nəzərə çarpacaq dərəcədə azaltdı. [15]

MÜSTƏQİL PROKURORLAR

Hərdən cəmiyyətin ədalətliyyə və hesabatvermə sisteminin aşkarlığına əminliyi, ancaq xüsusi mübahisəli məsələlərin təhqiqatı tapşırılan şəxslərə inamdan asılı olur. Bundan əlavə, əgər bu məsələlər faktik olaraq hökumət işinin daxili mexanizmlərinə aiddirsə, hətta təhqiqat üzrə adi vəzifəsini yerinə yetirən məhkəmə istintaqı prosesinin özünə də agah ola bilər ki, ictimai dəstək və inam olmadan işin öhdəsindən gəlmək çətindir. Belə şəraitdə problemləri istintaq üzrə komissiya yaratmaq yolu ilə həll etmək olar.

Cəzaya layiq cinayət davranışına şübhə yarandıqda öz vəzifəsini yerinə yetirən zaman komissiya, paralel şəkildə ədalətli məhkəmə təhqiqatında şübhəli şəxsin əsas konstitusiyaya hüquqlarını da qorumaq kimi çətinliklərlə üzləşir. "Xüsusi ittihamçı" Birləşmiş Ştatlarda müəyyən dərəcədə uğurla fəaliyyət göstərən ictimai vəzifədir (məsələn, Watergate qalmaqalının aşkarlanması). Bu təhqiqat üzrə mümkün olan alternativ komissiyadır.

Bir sıra hüquq sistemlərində dövlət prokurorundan əlavə müstəqil prokurorun da mövcudluğu nəzərdə tutulur. Hökumətin yuxarı eşelonundakı korrupsiya təhqiqatı olunanda belə yanaşmanın özünü doğrultduğu barədə nümunələr var. Belə hallarda ictimaiyyət, hökumətin inzibati aparatının öz fəaliyyətini təhqiq etməsinə inanmaya bilər.

Müstəqil prokurorların təyin edilməsinə imkan verən qanunvericilik təhqiqatı, yaxud prokurorun iş metodları arsenalını zənginləşdirə bilər. İndi ölkələrin çoxu bu modelə maraq göstərir.

Müstəqil prokurorların təyin edilməsinə imkan verən qanunvericiliyin mövcudluğu ölkədə təhqiqat, yaxud prokuror metodları arsenalının kolleksiyası üçün faydalı əlavədir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil prokurorun təyin edilməsinə ehtiyac hiss olunan hallarda belə vəzifənin təsis edilməsi gec olur. Əlbəttə, əgər o hələ təsis olunmayıbsa. Tələsik təyinat müstəqil prokurorların səlahiyyətlərini müəyyənləşdirən qanunvericiliyə qeyri-adekvat ola bilər. Bu isə öz növbəsində reallığın əksinə olaraq vəzifənin "konstruksiyasının" zəifliyi barədə siyasi şübhələri artırır. Əgər bu vəzifə zəruridirsə, bu zaman onu qalmaqallarla dolu şəraitdə yaratmaq düz deyil. Həyata keçirilən işlərin nəticəsi olaraq ortaya çıxan dərsləri, o cümlədən prezident Bill Klintonun administrasiyası zamanı təyin olunan ictimai prokurorların saxlanması üçün vergi ödəyicilərinin xərclərini də nəzərə almaq lazımdır.

BEYNƏLXALQ MƏHKƏMƏ YARDIMI

Bir qayda olaraq ölkə qanunları, ölkənin sərhədlərində öz fəaliyyətini dayandırır. Bu, hadisələrin ölkə sərhədindən kənar cərəyan etdiyi, korrupsiyadan əldə olunan mənfəətin ölkədən geri qaytarılması zamanı milli yurisdiksiya sisteminin səmərəliliyindəki nöqsanlardan istifadə edən cinayətkarlar və korrupsiyalaşmış məmurlar üçün geniş imkanlar yaradır.

XARİCDƏN MƏHKƏMƏ YARDIMI

İslahatçı, başqa ölkələrə hüquqi yardımın göstərilməsi (və alınması) üçün öz ölkəsinin istifadə etdiyi audit prosedurları yaratmalıdır. Bu, axtarılda olan cinayətkarların alınması, xaricdə sübutların axtarılması, eyni zamanda xaricdəki qeyri-qanuni mülkiyyətə həbs qoyulması

və onun qaytarılması kimi məsələləri əhatə etməlidir.

Hazırkı dövrdə cinayətkarlığın beynəlmilləşməsi (qanunsuz narkotika dövriyyəsi, maliyyə fırıldaqçılığı və terrorçuluq da daxil olmaqla) tələb edir ki, ölkələr, başqa ölkələrdə cinayət qanunlarının tətbiqinə ənənəvi olaraq həvəs göstərilməməsinə yenidən baxsınlar və münasib hallarda biri-birlərinə qarşılıqlı hüquqi yardım göstərsinlər. Belə əməkdaşlıq ən yaxşı beynəlxalq praktikanı (insan haqları sahəsində beynəlxalq normalara əməl olunması da daxil edilməklə) əks etdirən müqavilələrlə, ya da ki, paralel qanunvericiliklə təmin olunmalıdır.

Ancaq bir dövlətin analoji yardım göstərməyən başqa bir dövlətə kömək etməsinə imkan yoxdur. Beləliklə, xarici dövlətdə xüsusi təhqiqat hüququ, yaxud proseduru mövcud olmaya bilər (hətta, prokurorun öz ölkəsində bu mövcud olsa da).

Hər hansı konkret təhqiqatda dövlətlərin əksəriyyətinin əməkdaşlıq təklifindən əvvəl, həmin ölkənin hökuməti və məhkəmə instansiyası əmin olmalıdır ki, tələb olunan dövlətdə ədalət məhkəməsinin standartları və cəzanın çəkilməsi elədir ki, burada qaçmış adamın qaytarılması ədalət məhkəməsinin maraqlarına uyğun gəlir.

Eyni zamanda prosessual xarakterli bir sıra məsələləri də həll etmək zəruridir. Buraya aşağıdakılar daxildir:

- ▶ *göstərilən ölkədə hakimlərin baş verən hadisəyə münasibətdə yurisdiksiya keyfiyyətində çıxış etmək haqqı varmı*

- ▶ *təhqiqatda, məhkəmə təqiblərində, yaxud baş vermiş cinayət üzrə faktların yığılmasında siyasi motivasiya varmı*
- ▶ *adi məhkəmə prosedurlarından istifadə olunurmu (yəni, heç bir xüsusi hərbi, yaxud məhkəmə instansiyalarından yox)*
- ▶ *məhkəmə təhqiqatlarının aparılması ilə bağlı hüquqpozmaları o zaman üçün hüquqpozuntusu olubmu*
- ▶ *hüququn aliliyinə əməl olunurmu. (Bir sıra ölkələr ölüm hökmünün, yaxud fiziki cəzanın tətbiq edilməyəcəyinə vəd tələb edirlər).*

Deyilənlərə yekun olaraq onu da əlavə etmək lazımdır ki, əgər konkret iş qarşılıqlı hüquqi yardımın təmin olunmasını tələb edirsə, təsdiq olunmuş qeyri-münasib davranış hər iki maraqlı ölkə tərəfindən hüquqpozuntusu kimi qəbul edilməlidir (bu, "ikiqat cinayətkarlıq" kriteriyası adı ilə məlumdur). Hüquqpozuntusuna görə cəzanın müəyyən həddi olmalıdır (adətən, maksimum bir, ya iki il həbs cəzası).

İşin texniki xarakteri qarşılıqlı beynəlxalq hüquqi yardımda ekspert tanınmalarının toplanmasını ehtiva edir. Aydın ki, belə xahişlərin hazırlanması və ifadə olunması zamanı bu, ölkənin diplomatik xidməti üçün müəyyən bir rol kimi ortaya çıxır.

Adətən, beynəlxalq təşkilatların münasibətlərinin əsasında dayanan polis büdcəsi və institutional prosedurlar təhqiqatçılara, yoxlamanın hansısa forması olmadan kənar dövlətə yardım üçün müraciət etməyə ixtiyar vermir. Bir qayda olaraq hər bir ölkədə təhqiqat yardımına aid bütün xahişlərin üzərində işləyən hansısa mərkəzi hakimiyyət var. Məqsəd təqdim olu-

nan belə sorğuların xırdalıqlara qədər bütün yerli və beynəlxalq hüquq tələblərinə cavab verməsini müəyyənləşdirməkdir. Düzdür, belə instansiya başqa müqavilələr üzrə edilmiş xahişlərə xidmət üçün də mövcud ola bilər. Çox hallarda onun heyətindən hazırlığın elə səviyyəsi tələb ediləcək ki, qarşılıqlı hüquqi yardım nəzərdə tutulduğundan da çevik və səmərəli olsun.

YARDIM ÜZRƏ BEYNƏLXALQ KONVENSIYALAR

Bir çox ölkələr beynəlxalq yardım üzrə rəsmiləşmiş razılaşmaların inkişafı istiqamətində hərəkət edirlər. Bu beynəlxalq korrupsiyanın boynundan asılmış ilgəyi daha kip darta bilər. Avropa Birliyi qarşılıqlı hüquqi yardımın çərçivəsini müəyyənləşdirməyi təklif etdi. Təklif 1986-cı ildə Birlik ölkələri tərəfindən həyata keçirilməyə başladı. Bu iş öz növbəsində BMT tərəfindən adaptasiya edildi ki, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qeyri-qanuni dövriyyəsinə qarşı 1988-ci il BMT Konvensiyası üçün yardım haqqındakı qayda təmin olunsun. [16]

O vaxtdan Amerika Dövlətləri Təşkilatının egidəsi altında daxili və transmilli korrupsiya hərəkətlərinə qarşı mübarizə aparmaq üçün 1996-cı ildə Amerika Dövlətlərarası Konvensiyası qəbul edildi. [17] Mövcud müqavilə təkcə qarət olunmuş pul vəsaitlərinin qaytarılmasına yardım göstərmir, eyni zamanda bəyan edir ki, korrupsiya hüquqpozuntusuna xarakter etibarilə “siyasi” bir amil kimi baxıla bilməz. Buna görə də mövcud məsələdə ittiham edilənlər öz ölkələrinə ekstradisiya olunmalıdır və heç kimin məlum “siyasi təqib” pərdəsi arxasında gizlənməyə imkanı olmamalıdır. BMT-nin Yeni Konvensiyasının məqsədi qarşılıqlı yardım (o cümlədən, oğurlanmış var-dövlətin xaricdən qaytarılması) səviyyəsini qaldırmaqdır.

Korrupsiyanı Avropa Birliyinin genişlənməsi yolunda bir maneə də adlandırırlar. Bu, korrupsiyaya qarşı mübarizədə ümumavropa səylərinin gücləndirilməsi baxımından əlavə amildir. Bu səylər Avropa Birliyi ilə müştərək bağlanmış bir sıra konvensiyaların qəbul edilməsinə gətirib çıxardı. Bunlar aşağıdakılardır:

- ▶ *1990-cı il, cinayətkarlıqla əldə edilmiş gəlirlərin yuyulması, axtarılması, tutulması və müsadirəsi haqqında konvensiya [18]*
- ▶ *1999-cu il korrupsiya üzrə cinayət hüququ konvensiyası [19]*
- ▶ *1999-cu il korrupsiya problemləri üzrə vətəndaş hüququ konvensiyası [20]*
- ▶ *«Korrupsiyaya Qarşı Dövlətlər Qrupu» nun (KQDQ) yaradılması barədə müqavilə [21]*

Korrupsiya problemləri üzrə cinayət hüququ konvensiyasının şərtlərinə görə, hər bir iştirakçı ictimai həyatda, dövlət idarələrində və özəl sektorda korrupsiya ilə milli səviyyədə mübarizə aparmaq üçün razılığa gəlir. Şirkətlər cinayət hüququnun subyektinə çevrilməli, sübutların toplanmasına yardım göstərmək üçün tədbirlər görülməli və qeyri-qanuni əldə edilmiş vəsaitlər müsadirə olunmalıdır. Düzdür, bu məsələ mahiyyət etibarilə milli hüquq məsələsinə aiddir. Onlar cinayət hüququnun beynəlxalq planda tətbiqinə əhəmiyyətli dərəcədə yardım göstərə bilər. Cinayət hüququ konvensiyasının həyata keçirilməsinə Korrupsiyaya Qarşı Dövlətlər Qrupunun (KQDQ) üzvləri nəzarət edir. Onlar təkcə bu konvensiyanın monitorinqini aparmır, eyni zamanda Avropa Birliyinin korrupsiyaya qarşı fəaliyyət planı çərçivəsində hazırlanan başqa tədbirlər də görür.

Korrupsiya problemləri üzrə vətəndaş haqları konvensiyası, mülki proses vasitəsilə zərərçə-

kənin vəziyyətini düzəltmək üçün vasitələri nəzərdə tutan vətəndaş haqqlarına aid məsələlərlə məşğul olmaq istiqamətində qeyri-adi səyləri özündə ehtiva edir. Konvensiya zərərçəkənə vurulan ziyan və itkinin ödənilməsini, korrupsiya hərəkətinə görə cavabdehliyi (dövlətin cavabdehliyi də daxil olmaqla), kontraktların həqiqiliyini, korrupsiya haqqında məlumat verən əməkdaşların müdafiəsini, hesabatvermənin və auditin dəqiqliyini və b. məsələləri nəzərdə tutur.

QEYRİ-QANUNİ ƏMLAKIN XARİCDƏN QAYTARILMASI

Sənayenin inkişaf etdiyi ölkələrdə böyük miqyaslı korrupsiyadan gələn gəlirlər bank hesablarına yığılır və pulların yuyulması metodu ilə ondan istifadə olunur (bu əməliyyatlar heç bir sual vermədən ticarət alverçilərinə xidmətdən çox məmnun olan korrupsiyalaşmış mühasiblər, hüquqşünaslar və bank işçiləri tərəfindən həyata keçirilir). Bütün bunların qarşısını almaq üçün ölkə elə etməlidir ki, belə şəxslərə qarşı cinayət və başqa prosedurlar tətbiq olunsun və beynəlxalq yardım vasitəsilə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində oğurlanmış aktivlər geri qaytarılsın.

Beynəlxalq hüquqi yardım sahəsində nizam-intizam nəzarətçilərinin son beynəlxalq hadisələrlə ayaqlaşması da vacibdir. Onlar, pulun ölkədən getdiyi təqdirdə onu qaytarmağa kömək edəcək heç kəsin olmadığı barədəki çoxəsrlik düşüncədən imtina etməlidirlər. İndi əhəmiyyətli maliyyə sektoruna malik olan ölkələr yardımın bir neçə formasını təklif edirlər. Məsələn, pulun oğurlandığı məhkəmə tərəfindən təsdiqləndiyi təqdirdə İsveçrə hökuməti indi yardım göstərir.

GİZLİ BANK HESABLARI VƏ “OFFŞOR MALİYYƏ MƏRKƏZLƏRİ”

Belə hallarda xüsusi problemlərdən biri də xarici dövlətin özünə maliyyə mərkəzi reputasiyası qazanaraq, başqa ölkələrin məmurları tərəfindən oğurlanmış pulların yuyulmasına yardım göstərməsidir. Belə mərkəzlərdə məxfilik barədə qanunlar mövcud olur və bu qanunlar pul vəsaitlərinə nəzarət etməyə imkan vermir. Bununla da başqa ölkələrin korrupsiyalaşmış şəxsləri üçün etibarlı daldalanacaq yaranır.

Bütün ölkələrdə bank sirrləri haqqında qanunlar var. Bu qanunlarla şəxsi həyatın toxunulmazlığı müdafiə olunur. Ölkələrin çoxunda insanlar öz əmanətlərinin və maliyyə vəziyyətlərinin konfidensiallığını gizlətməyə üstünlük verirlər. Bu bankların məqsədi o deyil ki, müştərilər vergi yığınlardan yayınsın. Adətən, hesablar vergi gəlirləri üzrə yerli hakimiyyət tərəfindən yoxlamaya məruz qalır.

Ancaq bir sıra ölkələr, bu sahədə bəraət qazandırmamaq mümkün olan başqa ölkələrə nisbətən daha böyük müdafiə təmin edirlər və onların qanunları narkotika tacirlərinin və yüksək rütbəli məmurların peşəkar məsləhətçiləri tərəfindən amansızcasına istismar edilə bilər. Onlar, bir ölkənin öz büdcə gəlirlərini toplamasının başqa ölkənin işi olmadığı barədə beynəlxalq planda mövcud olan fikrə əsaslanmaqla zəhmətsiz gəlir əldə edirlər. “Bu cür vergi limanları” rejimi həmin zəif cəhəti istismar etməyə, hətta benefis hesab sahiblərinin kimliyinin aşkarlanmaması üçün araşdırma aparmaq cəhdlərinə imkan verməməyə çalışır. Məsələn, təsdiq etmək olar ki, konkret vergi hiymədarlığında səhmlərin siyahısı məxfi sayılır və buna görə də cinayət sanksiyası olmadan onun dəyəri aşkarlanma bilməz. Bu

dəlil onu deyir ki, əgər hesabların aşkarlanması barədə ikinci ölkədən olan şəxs çağırışa cavab verirsə, bu zaman o məsuliyyəti üzərinə götürür.

Pulların yuyulması metodundan tək cə cinayətlərdən sonra deyil, eyni zamanda razılaşmaya qədər cinayətin həyata keçirildiyi müddətdə də istifadə edilir. Ələ alma məqsədilə istifadə olunan pulun mənşəyini və təyinat yerini gizlətmək üçün maliyyə axınları, pulların yuyulmasının və qanunsuz pulların səmərəli aşkarlanması sisteminin olmadığı ölkələr vasitəsilə istiqamətlənir.

Bu ölkələrin maliyyə sektorları bir qayda olaraq nəzarətin və tənzimlənmənin qənaətbəxş olmaması ilə fərqlənir. Onların qanunvericiliyi məhkəmə hakimiyyətinin informasiyaya çıxışına qarantıya vermir və kompaniyalar haqqındakı qanunları benefisiarlara məxsus köçürmələri və vəsaitlərin faktiki sahiblərini gizlədən yalançı kompaniyaların, şirkətlərin yaradılmasına yol verir.

Səhmi təqdim edəndən (pul vəsaitləri kimi, səhmlərə sahiblik edən kompaniya yazılı sənəd vasitəsilə başqa şəxsə ötürülən zaman) və əmanət kitabçasını təqdim edəndən (hesaba və nömrəli koda çıxış imkanına sahib olan zaman; bu hesabın özünə sahib olmaq deməkdir) tez-tez istifadə olunur.

1989-cu ildə "Böyük Yeddiliyin" təşəbbüsü ilə maliyyə fəaliyyətləri üzrə işçi qrupu yaradılması ilə, mənşəyində narkotika ticarəti dayanan pulların yuyulması prosesinin, "yaxud başqa cinayət fəaliyyətlərinin" cinayət əməlləri kimi qəbul olunması istiqamətində bir sıra beynəlxalq tədbirlər həyata keçirildi. [22] Bunun nəticəsində ən azı 40 ölkə, İİƏT-ə daxil olan ölkələrin demək olar ki, hamısı öz bank sistemlərindən keçən maliyyə axınlarını izləməyə im-

kan yaradan qanunvericilik tədbirləri və başqa inzibati tədbirlər həyata keçirdilər.

Bu prosedurlar cinayət mənşəli depozitlər barədə mərkəzi banka və milli cinayət kəşfiyyatı idarəsinə məlumat vermək üçün kommərasiya banklarının olmasına ehtiyac hiss edir. Avropa Şurasının təmsalında bu tədbirlər, bütün üzv ölkələr üçün məcburi olan qətnamələrdə öz əksini tapdı. Ancaq pulların yuyulmasına əsas cinayət kimi baxmayan ölkələr hələ qalmaqdadır, buna görə də onlar pulların yuyulması ilə bağlı ittiham irəli sürən başqa ölkələrə nisbətən hüquqi yardım göstərmək qabiliyyətində deyillər (yaxud buna həvəs göstərmirlər).

PULLARIN YUYULMASI

Bu praktikaya qarşı dayanmaq üçün pulların yuyulmasının qarşısının alınması kontekstində prinsiplər işlənilib hazırlandı. Ancaq bu prinsiplər biznes üçün kağız izlərinin qurulması baxımından (bütün qanuni olanlar daxil edilməklə) daha geniş tənzimləməni və maliyyə sektorunda "qlobal nəzarət strukturunun" yaradılmasını nəzərdə tutur.

Bu prinsiplərə aşağıdakılar daxildir:

- ▶ *"Öz müştərini tanı": maliyyə institutları tanımadıqları müştərilərlə işgüzar əməliyyatlar aparmamalıdır.*
- ▶ *Qeyri-adi şəraitlərdə çox ehtiyatlı davranış tətbiq etməyin vacibliyi*
- ▶ *Razılaşmaların iqtisadi fonu barədə qeydlərin, faylın identifikasiyasının qorunmasının vacibliyi*
- ▶ *Şübhəli razılaşmalar barədə hakimiyyət səlahiyyətliilərini xəbərdar etməyin vacibliyi.*

Aydındır ki, pulların yuyulması davam edir, zəifləmir. Ən azı ona görə ki, iqtisadi fəaliyyətin cəlb olunması üzrə özəl banklar arasında rəqabət mövcuddur. Bununla yanaşı yüksək rütbəli dövlət məmurlarının və onların ailələrinin hesablarının mühafizəsi məsələsində bankların narahatçılığı da artmaqdadır. Bu məsələlərin həlli üçün əlavə tədbirlər özündə aşağıdakıları cəmləşdirir:

- ▶ *Korrupsiyanın endemik (yerli, özünəməxsus) xarakter aldığı yerlərdə, fəaliyyətdə olan şəxsin yüksək vəzifə tutan benefisiarını, yaxud müştərini işə cəlb etdiyi yerlərdə və müştərilərin silah satışı kimi yüksək səviyyədə korrupsiyalarda iştirak etdiyi yerlərdə regionlardan gələn razılaşmaları işə qoşmaq üçün “qırmızı bayraqlı kataloqlara” yenidən baxmaq.*
- ▶ *Maliyyə institutlarında ehtiyatlılığın geniş tətbiqi. Dürüslüyün yoxlanması maliyyə*

institutlarının yoxlanmasında, kadr hazırlığına tələbatların aşkarlanmasında özünə yer tapa bilər.

- ▶ *Qaydalara əməl etməyən maliyyə institutlarının və operatorların aşkarlanması. Belə yanaşma ya iradənin çatmamasından, ya da ki, imkan çatışmazlığından beynəlxalq qaydalara əməl etməyən və inzibati sanksiyaların tətbiqinə yol verən müəssisələri aşkarlaya bilər.*

Pulların yuyulmasına qarşı mübarizə üzrə bu qanunvericiliyin və inzibati tədbirlərin, mövcud danışıqlarda tərəf olmayan, ancaq pulların yuyulması zəncirində bir həlqə ola bilən (ola bilsin ki, bunu dərk etmədən) və oxşar qanunvericiliklərin tətbiqi münasib olan yerlərdə (o elə ifadə olunmalıdır ki, konkret şəkildə rüşvətxorluqdan əldə edilən gəlirlərə aid olsun) ölkələrin rüşvət praktikasından gələn gəlirləri aşkarlaya biləcəyi aydın deyil.

QEYDLƏR

- 1 Writing an Effective Anticorruption Law: Prem Notes №. 58, October 2001. <http://www.worldbank.org/afr/findings/englis/find203.pdf>. —
- 2 Qanunvericilik aktlarının tam siyahısı aşağıdakı ünvandadır: <http://www.justice.gov.hk/blis.nsf/CurEngOrd?OpenView&Start=201&Count=59&Expand=201.1>
- 3 OAS General Assembly resolution AG/res. 1398 (XXVI – 0/96) of Marsh 1996, annex.
- 4 İnsan Haqları Üzrə Baş Komissar İdarəsi: Vətəndaş və İnsan haqları barədə Beynəlxalq Pakt: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.html

- 5 Quoted in Bertrand de Speville, “Reversing the Onus of Proof: Is it Compatible with Respect for Human Rights”: http://www.transparency.org/iacc/8th_iacc/papers/despeville.html
- 6 İşin daha əhatəli və rəsmi təsvirinə aid məsələlər üçün baxın. Speville, Bertrand de.1997. Reversing the Onus of Proof: Is It it Compatible with Respect for Human Rights Norms (above) on which this section and the following section are based.
- 7 Attorney – General V. Hui Kin Hong, Court of Appeal of Hong Kong, Appeal №.52 of 1995, p.16.

- 8** 9-cu bölmə rüşvətxorluğun aradan qaldırılması barədə sərəncamdır (Honkonq). Oxşar qayda 1905 (Avstraliya) və 1910 –cu illər (Yeni Zelandiya) Gizli Komissiyalar Haqqındaki Qanunda öz ifadəsini tapır.
- 9** Komissarın müraciətinin tam mətnini və işə aid diyyatı olan başqa sənədləri aşağıdakı ünvandan əldə etmək olar: <http://www.icac.org.hk/conference/AboutCF/Proqframe.html>.
- 10** İnterpol: polis qüvvələrində/xidmətində korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Qlobal Standartlar: <http://www.interpol.int/Public/Corruption/Standard/Default.asp>
- 11** Transparency International: Transparency in the Police: http://www.transparency.cz/index_uk.php?id=48
- 12** Guidelines on the Role of Prosecutors, Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 27 August to 7 September 1990, U. N. Doc.A/CONF.144/28/Rev.1 at 189 (1990): <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/14grp.htm>
- 13** 1990-cı ilin sentyabrında Kubada, Havana şəhərindəki Prokurorların Beynəlxalq Assosiasiyasında qəbul edilmişdir: http://www.iap.nl.com/icc_guidelines.html.
- 14** Tam mətn Nikolas Kouderi QC-nin Beynəlxalq prokuror standartlarında öz əksini tapıb: <http://www.odpp.nsw.gov.au/speeches/HOPAC>
- 15** GRECO 2003 Evaluation Report – Slovenia: [http://www.greco.coe.int/evaluations/cycle2GrecoEval2Rep\(2003\)1E-Slovenia.pdf](http://www.greco.coe.int/evaluations/cycle2GrecoEval2Rep(2003)1E-Slovenia.pdf)
- 16** United Nations Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, 1998: <http://www.unodc.org/adhoc/decade/conv.htm>
- 17** Inter-American Convention Against Corruption: <http://www.oas.org/juridico/english/Treaties/b-58.html>
- 18** Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=141&CL=ENG>
- 19** Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=141&CL=ENG>
- 20** Council of Europe Civil Law Convention on Corruption: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/174.htm>
- 21** Group of States against Corruption: <http://www.creco.coe.int/>
- 22** Pulların yuyulmasına aid maliyyə fəaliyyətləri üzrə işçi qrupu: <http://www1.oecd.org/fatf/>